

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «САД» У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Концепт «сад» досліджено на мовному матеріалі староукраїнської доби (фольклорних, біблійних, апокрифічних джерелах, поетичних текстах доби бароко). Особлива увага звертається на виявлення смислового наповнення та структурної його організації в мовній картині світу українського народу, простежується вплив народнопоетичних, релігійних та естетичних уявлень на вербальну репрезентацію концепту «сад» у староукраїнській мові.

Ключові слова: концепт «сад», мовна картина світу, лінгвокультурологія, староукраїнська мова.

Актуальність дослідження визначається увагою вітчизняної та світової лінгвоконцептології до вивчення мовної картини світу народу через особливості ключових слів або концептів культури.

Мова епохи, мовна особистість і текст, мовна картина світу – це мовні реалії, на які необхідно звертати особливу увагу при дослідженні концепту «сад» на матеріалі творів давньої та староукраїнської літератури. Різні за походженням і вживанням давньо- та староукраїнські тексти, писані типологічно і структурно відмінними мовами, відтворюють різні (а часто і протилежні) сторони мовної картини світу (МКС) українця старої доби, їх дослідження стало метою статті.

Об'єкт дослідження – концепт «сад» – складне ментальне утворення, що поєднує знання про зовнішню реальність і внутрішній світ людини.

Концепт «сад» належить до етнокультурних, тобто вербалізованих феноменів з етнокультурним компонентом, уписаних у культурно-національний контекст (для українців – це концепти «віз», «хата», «сад», «рушник»).

Специфіка дослідження обраного концепту детермінована конкретним характером значення цього слова у староукраїнську добу, на відміну від конкретного значення у сучасній МКС.

Абстрактні імена фіксують найважливіші концепти колективної свідомості, пов'язані з ціннісною картиною світу та смыслом життя людини. Особливістю обраного концепту є його смислова чіткість. Відмінність уявлень зумовлена тим, що джерелом знань про феномен є і безпосередній досвід, і мовна картина світу українця, яка детермінує ідентифікацію мовця з певною мовною спільнотою. Уявлення про сутність концепту реалізуються переважно через контексти метафоричної й метонімічної сполучуваності ключового слова та його асоціативний потенціал.

Іменник *сад* в українській мові є віддієсловним і походить від праслов'янського дієслова **saditi*, і означає спеціально відведену площу землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо. У переліку слів-синонімів СУЛМ знаходимо: *сад* (*Посоловів од співу сад, од солов'їв (В. Стус)*), *садок* (*Старе дерево в садку посохло (І. Нечуй-Левицький)*), *сад-виноград* (фольк.) (*Над річкою сад-виноград повився (Леся Українка)*); *вертоград* (книжн. заст.) (*Я не хотів би*

ні царських палат, Ні вертоградів пишно-прохолодних, Аби у мене був з душею добрий лад (П. Куліш)) [10].

Звернення до словників староукраїнської мови дозволило виявити ще ряд слів, що у донаціональній період вживались зі значенням «сад»: *верть, вьртоградъ, виноградникъ, выреи, раи, земной рай, садъ*. [6;7]

А старослов'янсько-український словник подає такі відповідники старослов'янським словам: *садъ, садомъ* – рослина, дерево, гóрод, горóд, сад; *садити, садить* – садити, посадити. [1, 225]

Такий перелік лексем дає змогу встановити не лише похідні словотвори (*сад, садок, садочок, садівник, садити, посадити саджати, посаджений, рай-сад, сад-рай, верт, вертоград, вертоградар, сад-виноград, сад-горóд, гóрод-сад*), а й розширити межі дослідження концепту сад в українських текстах донаціональної доби.

Оскільки іменник «сад» із абсолютно конкретним та предметним значенням, то антонімів у сучасній українській мові він не має. Використання у складі фразеологізмів, або з фразеологічним значенням теж не виявлено.

У «Словнику епітетів» знаходимо якісні прикметники, що характеризують *сад*: *буйнолистий, весняний, вишневий, густий, дикий, жовтолистий, задуманий, квітучий, оголений, пишний, райський, ранній, солов'їний, сонний, яблунево-рожевий, ясний* тощо. У словнику наведені і такі відносні прикметники, що вживаються з іменником *сад*: *біблійний, ботанічний, власний, гетсиманський, київський, літній, міський, сортовипробувальний, сусідній, яблуневий* тощо [9].

Концепт «сад» має генетичний зв'язок із мовно-комунікативною традицією попередніх епох. Уявлення про сад розвивалися і змінювалися відповідно до людського переосмислення життя.

Образ саду простежуємо ще в Біблії. На позначення місця, де проживали перші люди, Адам і Єва, у давньоукраїнських Євангеліях використовується кілька найменувань: *рай, Еден(м)ъ, едем(нь)ськии садъ* [2].

Ці лексеми були між собою абсолютними синонімами, при вживанні домінувала лексема *рай* у значенні «*сад*». Біблійному поняттю «рай» відповідає грецьке слово «*παράδεισος*», що означає «огорожу» або «те, що обнесено огорожею», тобто парк чи сад. Тож, у давніх біблійних текстах вербалізується метафора *сад-рай*, адже будь-який сад – це відтворення втраченого раю на землі, тобто такого місця, де людина відчуває втіху та насолоду. З садом пов'язані наочно-конкретні уявлення, адже у релігійній мовній свідомості уявлення про рай були більш абстрактними.

Сад є одним із найулюбленіших образів народної свідомості. На це вказує внесення цього образу-символу до словника-довідника «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка [5, 519-520].

Сад, садок, садочок, садонько – окраса обійстя українця, невід'ємна частина українського національного пейзажу будь-якого регіону. У народних піснях *сад, садок* має постійні епітети *вишневий, квітучий, зелений*. Сад, що розвивається, – дівчина, що кохається, а сад, що цвіте, – дівчина, що виходить заміж.

Сад-виноград – народнопоетична назва саду. Ця територія українського подвір'я наділена знаком святості в обрядових піснях, зокрема в щедрівках. У

весільних піснях це – символ дівоцтва. Згадки про сад як місцезнаходження вирію – міфічної сонячної країни, де птахи та змії зимують, а люди живуть після смерті, побутують у голосіннях. У казках сад здебільшого уявляється як потойбічний світ, що повторює світ реальний. У багатьох європейських казках райський сад – небесне царство з усіма його багатствами. «Садок вишневий коло хати» постає архетипним образом України та ментальним відображенням світу українців.

Сад у апокрифах одночасно сприймається як *сад-рай* і як *сад-місто (сад-г'ород)* [12]. *Сад-місто* осяяне славою Божою, освячене реальною присутністю Бога, у ньому (як і у біблійному раю) протікає річка і росте дерево життя. Часто використовуються прикметники на його означення *срібний, золотий, святий, неземний*. Цікаво, що подібне колористично-образне зображення відповідного концепту можемо візуалізувати, розглянувши українську ікону.

Вертоград – улюблене слівце давньої української поезії, зокрема епохи бароко. Вертоград – сад фруктових дерев; за переконанням І. Срезневського, П. Шафарика, Й. Міклошича слово прийшло з готської *aitigards* “garden” у праслов'янську **vьrtьgradь*, зазнавши значних фонетичних змін воно фіксується старослов'янськими пам'ятками як *врьтоградь, вертоградь, вьртъль, вьртепъ, вертеп*. Із XVII ст. вживається у значенні «квітковий сад», «сад, що обов'язково містить квіти» [4, 365].

Узявши до уваги вербалізацію концепту «сад» в апокрифічній літературі (*сад-г'ород*), дозволимо собі зробити припущення щодо фонетико-семантичної трансформації цього слова на українському ґрунті. Готська частинка *gards* “garden” була сприйнята мовцями східнослов'янського ареалу як *градь (градь – (повноголоса форма – городь) – староукраїнська назва «місто», що було узвичаєним у їхній мовній свідомості, культурних і релігійних уявленнях, а, отже, відповідало мовній картині світу українця у донаціональну добу.*

Когнітивними метафорами епохи бароко можна назвати *сад душі, виноград розуму, сад поезії*.

Низка творів доби бароко містила індивідуально-авторські номінації «саду» в заголовку: «*Багатий сад*» І. Орновського, «*Огородок Марії*» А. Радивиловського, «*Виноград, домовитом благим насажденый*» С. Мокрієвича, «*Виноград Христов*» С. Яворського, «*Сад божественних пісень*» Г. Сковороди. Барокову традицію вербального наповнення концепту на східнослов'янському ґрунті завершує саме Г. Сковорода. Душу людини, яка перемагає в собі гріховні бажання, прагне досконалості, він уподібнює квітучому саду. В текстах також натрапляємо на традиційну для староукраїнської мовної картини світу паралель *сад-град*, та на нову власне сковородинську – *сад-Бог* [8].

Отже, вербальний простір староукраїнської «мовної картини світу» постає сукупністю трансформованих репрезентацій смислів, що відбивають поняття «сад». Їх можна схематично представити у вигляді тріади: релігійне наповнення концепту «сад» – народнопоетична традиція осмислення і вербалізації – літературно-естетичне розуміння. Саме ця тріада залишається, на нашу думку, актуальною і для аналізу концепту «сад» у сучасній українській мові та доводить, що аналізований концепт є етнокультурним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник / Л. Белей, О. Белей. – Львів: Свічадо, 2001. – 332 с.
2. Біблія. Український переклад І.Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibleonline.ru/bible/ukr>.
3. Етимологічний словник української мови / Опрац. Я.Рудницький. – Вінніпег: УВАН, 1962. – Т.1. (А – Г). – 968 с.
4. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Наукова думка. – Т. 5. Р – Т., 2006. – 704 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. «Лексикон словеноросский» Памва Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В.Німчука – К.: Вид во АН УРСР, 1961. – 312 с.
7. «Лексикон» Лаврентія Зизанія. «Синоніма словеноросская» / Підгот. до вид. В.В.Німчук – К.: Наук. думка, 1964. – 203 с.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.
9. Словник епітетів української мови / Биби́к С.П. та ін.. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
10. Словники України on-line. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
11. Словник української мови: У 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка. – Т.9. С., 1978. – 916 с.
12. Франко І.Я. Апокрифи і легенди з українських рукописів : У 5 томах / [Зібр., упоряд. і пояснив І.Франко] / І.Я. Франко.. – Львів: НТШ, 1896-1910.

Концепт «сад» исследуется на языковом материале староукраинского периода (фольклорных, библейских, апокрифических источниках, поэтических текстах эпохи барокко). Изучается смысловое наполнение и структурная организация этого концепта в языковой картине мира украинцев, прослеживается влияние народнопоэтических, религиозных и эстетичных представлений, влияющих на вербальную репрезентацию концепта «сад» в староукраинском языке.

Ключевые слова: концепт «сад», языковая картина мира, лингвокультурология, староукраинский язык.

The concept "the garden" is studied on a linguistic material before national period (folkloric, biblical, apocryphal sources, poetic texts of the Baroque period). Particular attention is paid to identify the semantic content and its structural organization in the LPW of the Ukrainian people, shows the influence of folk, religious and aesthetic notions of verbal representation the concept "the garden" in the Old Ukrainian language.

Keywords: concept «the garden», linguistic picture of the world, Old Ukrainian language.